

Rozvoj restorativní spravedlnosti v českých věznicích: zpráva o činnosti Institutu pro restorativní justici

Lea Vaňkátová, Tereza Řeháková, Petra Masopust Šachová
Institut pro restorativní justici, z.s.

Úvod

Když Rada Evropy vydala v roce 2018 Doporučení o restorativní justici v trestních věcech (CoE, 2018) (dále jen jako „Doporučení Rady Evropy o restorativní justici v trestních věcech“ nebo „Doporučení“)¹, vyzvala tím členské státy k vyšší a komplexní iniciativě při proměně jednotlivých trestněprávních systémů. Do centra pozornosti postavila koncept restorativní spravedlnosti, který zdůrazňuje lidský rozměr každého protiprávního jednání, význam identifikování a adekvátní reakce na potřeby osob zasažených trestným činem včetně posílení jejich aktivního zapojení do řešení nápravy vztahů narušených trestnou činností. Doporučení, vedle dalšího, podtrhuje zásadu dostupnosti restorativní justice – všem účastníkům trestního řízení, kteří na základě svého svobodného rozhodnutí chtějí restorativní přístup využít, by toto mělo být umožněno, a to bez ohledu na závažnost trestného činu nebo fázi trestního řízení.

Doporučení podnítilo českou trestní praxi (podobně jako v mnoha dalších evropských státech) ke kritickému a zároveň konstruktivnímu posuzování aktuálního stavu a vytvořilo příležitost pro významné rozšíření uplatňování potenciálu restorativní spravedlnosti v Česku. S vydáním Doporučení vznikl pro nás velmi zajímavý prostor ke komplexnější mezinárodní i vnitrostátní mezioborové spolupráci v úsilí o humanizování trestní spravedlnosti. Díky tomuto silnému impulsu, dobrému načasování a propojení několika „pro-restorativně“ smýšlejících odborníků vzniká v tomto období Institut pro restorativní justici (IRJ). Ten postupně rozvíjí svou roli

¹ Neoficiální český překlad dostupný na adrese: <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2020/10/DOPORUCENI-RE-O-RESTORATIVNI-JUSTICI-PDF.pdf>.

v několika oblastech podporujících dostupnost restorativních programů a uplatňování restorativních principů, a to s vizí učinit z restorativní spravedlnosti přirozenou součástí trestněprávního systému.²

Vězeňství se pohledem restorativní spravedlnosti v zásadě neliší od jakékoli jiné oblasti, kde v rámci trestního řízení potkáváme oběť, pachatele a další trestným činem dotčené osoby. I zde máme příležitost jim restorativní přístup nebo restorativní řešení věci nabídnout. Konkrétní integrace restorativních programů, principů a hodnot ve vězeňství však může být – s ohledem na retributivní kořeny vězeňských systémů – skutečnou výzvou pro vedení vězeňských služeb i samotné zaměstnance.

V tomto článku si klademe za cíl informovat o vybraných činnostech IRJ a představit některé jeho projekty, které se přímo vztahují k vězeňskému prostředí. Pro zarámování souvislostí se v první části věnujeme vývoji diskuse o efektivním rozvoji restorativní spravedlnosti tak, jak ji můžeme sledovat z naší pozice. Dále blíže popisujeme mapování názorů a podnětů zaměstnanců Vězeňské služby ČR týkajících se principů a programů restorativní spravedlnosti a nabízíme obsah tzv. minimálního restorativního balíčku pro českou věznici, který byl formulován v rámci dvouleté mezioborové spolupráce českých odborníků na úrovni Restorativní platformy. Poslední část našeho článku je věnována představení restorativního programu ReSet, jehož pilotní fáze proběhla ve spolupráci s několika českými věznicemi.

Aktivace diskuse k rozvoji restorativní spravedlnosti v Česku

Optika restorativní spravedlnosti sleduje trestní řízení v poměrně širokém spektru. Zajímá nás řada faktorů, jejichž vyhodnocení může napovědět, nakolik lze konkrétní trestněprávní systém považovat za „pro-restorativně“ orientovaný, beroucí principy restorativní justice za své. Ptáme se především (Masopust Šachová et al., 2024, s. 24):

² Ke změně pojetí a kultury trestního řízení přímo vyzývá také Benátská deklarace ministrů spravedlnosti členských států Rady Evropy o roli restorativní justice v trestních věcech (CoE, 2021), která přímo navazuje na Doporučení a uvádí, že o restorativní justici má být uvažováno ne jako o ojedinělém programu v rámci tradičního přístupu k trestní justici, ale jako o širší kultuře, která by měla pronikat do systému trestního soudnictví založeného na účasti oběti a pachatele při řešení a nápravě škod způsobených trestnou činností.

- Jak jednáme s oběťmi, jejich blízkými, pozůstalými, pachateli? Jaký je obsah a způsob komunikace zástupců orgánů činných v trestním řízení a dalších profesionálů s účastníky trestního řízení?
- Jak jsou identifikovány a zohledňovány reálné potřeby jednotlivých účastníků? Jaké místo má v trestním řízení lidský přístup, empatie nebo respekt?
- Jaké procesní postupy volíme? Jaké tresty (trestní sankce) v duchu restorativních principů ukládáme; vedou k přijetí odpovědnosti pachatele, reintegraci oběti i pachatele, kladou důraz na nápravu újmy oběti?
- Jak a jaké restorativní programy do procesu zapojíme tak, aby byly dostupné pro všechny trestné činy a ve všech fázích trestního řízení? Jakou roli hrají státní instituce, kde je prostor pro nevládní organizace?
- Jak zajistíme restorativní výkon trestu? Zohledňuje potřeby oběti i komunity/společnosti? Jaká vězení máme; vedou pachatele k uvědomění si dopadů trestného činu na oběti, motivují k převzetí odpovědnosti, aktivizují k náhradě škody?
- Jak se jako profesionálové sami ztotožňujeme s principy a hodnotami restorativní justice?

Český stát dlouhodobě ukotvuje některé principy restorativní spravedlnosti v souladu s relevantními směrnici EU a doporučeními Rady Evropy. Součástí tohoto procesu bylo přijetí řady systémových opatření, které reflektují potřeby oběti trestného činu a zároveň nestaví na čistě odplatném přístupu k pachateli.³ Můžeme tedy říci, že v době vydání Doporučení byla restorativní spravedlnost v české trestněprávní praxi již dílčím způsobem zastoupena. Zároveň však podle našeho názoru nedošlo k dalšímu rozvoji restorativní spravedlnosti; stát a jeho odpovědné instituce tomuto přístupu nevěnovaly dostatečnou pozornost.

³ Především se jedná o zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, ve znění pozdějších předpisů; zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů; a zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, ve znění pozdějších předpisů.

Pojmenujme alespoň několik oblastí, které lze také v kontextu výše popsaných faktorů označit za podstatné při řešení otázky proměny systému ve prospěch principů restorativní spravedlnosti:

- diskuse k účelu trestu a trestního řízení zkoumající prostor pro vyslyšení potřeb oběti a aktivní řešení nápravy újmy pachatelem;
- dostupnost restorativních programů pro všechny fáze trestního řízení a všechny trestné činy;
- rozvinutí potenciálu nevládního sektoru v oblasti realizace restorativních programů tak, jak nabízí zákon o obětech⁴;
- často mylné nebo zavádějícího interpretování obsahu pojmu restorativní spravedlnosti;
- nízké povědomí o konceptu, a především benefitech restorativní justice v řadách odborné a také širší „laické“ veřejnosti atd.

Za významný okamžik pro českou (restorativní) praxi považujeme zapojení Česka do evropského projektu Restorative Justice: Strategies for Change (IRJ, n. d., c) (dále jen „RJS4C“), který přímo navázal na vydání Doporučení a cílil na jeho co nejširší možnou implementaci s respektem k národním zkušenostem, tradicím či podmínkám. Projekt byl v Česku ve své prvotní fázi (2019–2021) zaštitěn Českou kriminologickou společností. V navazujícím období (2021–2024) jeho koordinace probíhala v rámci činnosti IRJ v úzké spolupráci se skupinou tzv. *core members* – tj. se skupinou složenou ze zástupců vybraných klíčových institucí, jako jsou vedle IRJ Ministerstvo spravedlnosti, Probační a mediační služba, Vězeňské služba ČR (VS ČR) a Institut pro kriminologii a sociální prevenci. Společnými silami jsme zahájili dialog, kterého se v podobě diskuse v kruzích zúčastnilo přibližně 150 odborníků na poli trestní justice, a to ze všech jejích oblastí a profesí. V debatě jsme se zaměřili především na dvě otázky:

⁴ § 4 odst. 1 a § 39 odst. 1) písm. b) zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů.

Jaké jsou překážky rozvoje restorativní justice v Česku? Jak já osobně/profesně z pozice své instituce mohu podpořit rozvoj restorativní justice?

Odpovědi na výše uvedenou dvojici otázek byly zodpovězeny každým z účastníků workshopu, zaznamenány a následně rozřazeny do šesti základních kategorií. Společný dialog k těmto otázkách ve formátu restorativního kruhu vedl ke zjištění, že respondenti v roce 2022 považovali za tři hlavní překážky v rozvoji restorativní justice v Česku:

- 1) Nastavení společnosti, myšlení lidí, obavy ze změn (26 %)
- 2) Nedostatek informací a vzdělávání o restorativní justici (23 %)
- 3) Přístup justice a rigidita systému (22 %)

Mezi ostatní překážky byly zařazeny nedostatečné finanční a personální zabezpečení systému, legislativa a obavy a neochota přímých účastníků (IRJ, 2021, s. 14–15).

Princip participace se promítl i do dalšího nástroje získávání poznatků a postojů k restorativní justici, a to online dotazníkového šetření mezi hlavními představiteli české trestní justice. Osloveno bylo cca 40 osob, návratnost dotazníku činila 50 %. Tito dotazovaní za hlavní překážky rozvoje restorativní justice označili:

- 1) Nedostatek informací a vzdělávání o přístupech restorativní justice (29 %)
- 2) Přístup justice a rigidita systému (29 %)
- 3) Stávající nastavení společnosti – myšlení lidí a obavy ze změn (25 %)

Dále pak respondenti poukazovali na neochotu orgánů činných v trestním řízení a na nedostatečné personální zabezpečení systému.

Doporučení respondentů ke změně se týkala následujících oblastí: vzdělávání, osvěta, navýšení personálních kapacit, legislativa, spolupráce mezi hlavními aktéry, motivace (IRJ, 2021, s. 16–19).

Konkrétní odpovědi a doporučení z výše popsaných workshopů a dotazníkového šetření se staly zdrojem pro formulování strategických cílů a doporučení pro další rozvoj restorativní justice. Mimo jiné na nich byla vystavěna

Strategie restorativní justice pro Českou republiku (IRJ, 2021) zařazená tehdejší vládou do svého programového prohlášení (Vláda ČR, 2022). Strategie je rozdělena do tří oblastí:

- 1) *Systémová změna („Vidím svět restorativně“)*: doporučení pro oblast trestní politiky a legislativy a tvorbu celostátního systému dostupných restorativních programů;
- 2) *Vzdělávání a osvěta („Vím a chápu, co je restorativní justice“)*: doporučení pro vzdělávání profesních skupin v trestněprávní oblasti, osvětu veřejnosti a tvorbu vzdělávacích materiálů a nástrojů;
- 3) *Rozvoj restorativních programů a přístupů v praxi („Umím s restorativními principy pracovat“)*: doporučení pro kvalitní a bezpečnou realizaci restorativních programů v praxi (IRJ, 2021, s. 20–23).

Od těchto významných milníků jsme pak společně s našimi partnery, spolupracovníky a podporovateli ušli další velký kus cesty. Realizujeme řadu osvětových a vzdělávacích aktivit a věnujeme se advokační činnosti směřující k modernizaci české trestní justice, oblast vězeňství nevyjímaje. Odborné i širší veřejnosti veřejnost jsme v rámci *roadshow Z očí do očí* promítli po celém Česku⁵ finský dokumentární film *Z očí do očí*, který přibližuje zkušenost finských věznic při zavádění restorativní spravedlnosti a restorativních programů a ukazuje, že restorativní dialog může být vhodně využit i u závažné trestné činnosti.

Výzkumná zpráva k restorativní justici v oblasti vězeňství

České vězeňství svůj postoj k tématu trestné činnosti odsouzených dlouhodobě proměňuje a prvky restorativní spravedlnosti se do tohoto prostředí stále častěji promítají. Jako příklad lze uvést projekt Probační a mediační služby Křehká šance II, jehož součástí byla aktivita tzv. Komise pro podmíněné propuštění, orientovaná na

⁵ Navštívili jsme Olomouc, Brno, Tábor, Prahu, Plzeň, Třinec, Ostravu, kde jsme film *Z očí do očí* promítli téměř 500 lidem a společně s nimi o tématu debatovali. Film byl zprostředkován při neveřejných akcích též odborné veřejnosti včetně odborných zaměstnanců VS ČR.

hodnocení přípravy pachatele na podmíněné propuštění (PMS, n. d.). V rámci aktivity bylo akcentováno téma přijetí odpovědnosti na straně pachatele, mapovaly se jeho kroky učiněné k nápravě, jakož i náhled na trestný čin, a stejně tak byl dán prostor oběti vyjádřit se k dopadům trestného činu na její život.

Dalším příkladem je program Vnímám i Tebe, který najdeme v nabídce standardizovaných programů VS ČR. Tento program je přímo orientovaný na posílení empatie odsouzeného vůči oběti a přijetí odpovědnosti za své jednání. Témata restorativní justice však obsahují také další standardizované programy jako program 3Z, PARDON, FEDDO, Good Lives Model (VS ČR, n. d.). Nad rámec programů VS ČR lze uvést projekt Building Bridges nevládní organizace Mezinárodní vězeňské společnosti (MVS, n. d.), který ve vybraných věznicích nabízí možnost osobního setkání obětí a pachatelů nesouvisející trestné činnosti. Jako pilotní projekt je ve spolupráci IRJ a VS ČR realizován program ReSet, který cílí na vytváření příležitostí pro restorativní setkání obětí a pachatelů, případně dalších osob, kterých se daný trestný čin dotýká.

Jak na celý koncept restorativní justice nahlíží ti, kteří v českých věznicích pracují a sami mohou míru restorativního přístupu významně ovlivnit? Jeden z prvních kroků učiněných v rámci projektu RJS4C směrem k systémovým změnám v Česku byla realizace dotazníkového šetření mezi 225 zaměstnanci VS ČR, kteří v té době zastávali pozice ředitele věznice, vedoucího oddělení výkonu trestu, vychovatele, psychologa, sociálního pracovníka a speciálního pedagoga. Cílem šetření bylo zjistit jejich názory a postoje na uplatnění restorativních principů i konkrétních programů v českých věznicích (Tomášek et al., 2021).

Hlavní otázkou bylo, jaký názor mají zaměstnanci VS ČR na smysl i možný účinek vězeňských restorativních programů, které jsou v zahraničí uplatňovány, a zda si jejich uplatnění dokážou představit v našich podmínkách. Konkrétně se jednalo o šest typů restorativních programů: programy zaměřené na zvyšování pocitu odpovědnosti pachatele vůči oběti trestného činu (v českém prostředí tedy především program Vnímám i Tebe); na setkání odsouzených s oběťmi nesouvisejících trestných

činů (v českém prostředí Building Bridges); na mediaci odsouzeného s obětí, kterou svým činem poškodil; na mediaci mezi odsouzenými; na mediaci odsouzenými a zaměstnanci věznice; a také na využití restorativních technik v rámci přípravy odsouzeného na propuštění.

Výsledky šetření ukazují, že nastavení úhlu pohledu na problematiku restorativní spravedlnosti obecně i ve vězeňství je zásadně ovlivněno samotnou informovaností a zkušeností pracovníků s restorativní justicí – tedy koncept i efektivitu restorativní justice hodnotí příznivěji ti, kteří jsou s restorativními programy seznámeni nebo je sami realizují. Nejvíce byli s konceptem restorativní justice obeznámeni ředitelé věznic, nejméně vychovatelé. Většina respondentů se také více či méně ztotožňuje s principy, jaké restorativní justice na trestný čin a na možnosti jeho řešení uplatňuje. Zásadním způsobem je odmítá pouze desetina pracovníků, naproti tomu více jak 40 % dotázaným jsou tyto principy velmi blízké.

Pracovníci VS ČR hodnotili také celkový přínos jednotlivých restorativních programů. Nejvyššího výsledku dosáhly restorativní programy využívající techniku kruhu při přípravě odsouzeného na propuštění – přes 60 % respondentů by ocenilo, pokud by byl takový program realizován ve věznici, kde sami pracují. Na pomyslném druhém místě najdeme v hodnocení celkového přínosu programy zaměřené na posilování odpovědnosti a empatie vůči oběti. Jako nejméně přínosný respondenti klasifikovali mediace mezi odsouzenými a zaměstnanci věznice.

Dle autorů šetření vidí značná část dotázaných v restorativních programech slibnou cestu, jak zefektivnit práci s odsouzenými osobami v českých věznicích. Kritické či odmítavé hlasy ke konceptu restorativní spravedlnosti jsou zcela výjimečné. Pro širší uplatňování restorativních přístupů je třeba zvyšovat celkové povědomí o restorativní justici mezi zaměstnanci VS ČR a proškolit pro realizaci programů dostatek odborného personálu. Zároveň řada oslovených upozorňuje na nutnost adekvátního zvýšení personální kapacity či omezení některých současných, zejména pak administrativních úkolů. Řešením by podle některých respondentů mohla být větší spolupráce s Probační a mediační službou a jinými organizacemi.

Jak autoři uvádějí, část respondentů se dokonce domnívá, že prosazení filozofie restorativní justice do českého vězeňství by si vyžádalo změny na úrovni celého systému, který se

dosud jen málo zajímá o oběti a jejich situaci, a to i přesto, že uvědomění si následků, které odsouzený svým skutkem oběti způsobil, by mělo být základem odborné práce na jeho nápravě. I v těchto souvislostech byl opakovaně zdůrazňován význam zvyšování informovanosti o restorativní justici a jejích principech (Tomášek et al., 2021, s. 93).

Minimální restorativní balíček pro českou věznici

Cílíme-li na komplexní uplatnění restorativní spravedlnosti napříč celým trestněprávním systémem, je třeba se konkrétními tématy průběžně zabývat a sledovat je pohledem jednotlivých profesionálů, kteří s osobami zasaženými trestným činem v rámci trestního řízení spolupracují – tj. policistů, probačních úředníků, státních zástupců, soudců, pracovníků vězeňské služby nebo nevládních organizací. Vybraní zástupci všech těchto profesí se s námi v roce 2021 spojili do tzv. Restorativní platformy (IRJ, n. d., c) a ponořili se do zkoumání své praxe právě optikou restorativní spravedlnosti. Kladli si otázku: Jak ze své pozice mohou dobře vyslyšet potřeby obětí a adekvátně na ně reagovat, vést pachatele k přijetí odpovědnosti a nápravě způsobené újmy a případně umožnit setkání oběti a pachatele ke společnému dialogu v rámci restorativního programu?⁶

Podněty k oblasti vězeňství přicházely v diskuzi zástupců VS ČR působících jako psychologové, terapeuti, vychovatelé, vykonávající různé funkce ve věznicích, v rámci Generálního ředitelství nebo Akademie VS ČR. K různým konkrétním tématům se pak připojovali se svými zkušenostmi a náměty další odborníci zapojení

⁶ Možnosti (a zároveň výzvy či překážky) těchto profesionálů při snaze zapojit restorativní principy a podpořit restorativní programy ve své každodenní činnosti jsme zmapovali a sepsali ve společné publikaci, Příručce pro českou restorativní praxi, jejíž součástí je také kapitola k oblasti vězeňství (Masopust Šachová et al., 2024).

do činnosti Restorativní platformy. Věnovali jsme se otázkám širšího uplatnění různých restorativních programů, možnostem dalších personálních zdrojů například ve smyslu širší spolupráce s nevládními organizacemi, zabývali jsme se zahraničními zkušenostmi, řešili téma informovanosti zaměstnanců věznic i odsouzených o restorativní spravedlnosti a sdíleli potenciál zapojování restorativních principů do běžné praxe pracovníků.

Cenným zážitkem byla také online debata s Ivem Aertsenem⁷, jenž s námi sdílel belgické zkušenosti s transformací vězeňského systému směrem k restorativnímu modelu. Aertsenem prezentované úvahy nás přivedly k nápadu sestavit pro českou praxi tzv. minimální restorativní balíček pro českou věznici (Masopust Šachová et al., 2024, s. 76–77). Jedná se o základní podněty a doporučení pro jednotlivé české věznice, které jsou natolik flexibilní a přizpůsobitelné různým vězeňským zařízením, že umožňují uplatnění restorativních programů a principů v každé z nich bez ohledu na její lokální zázemí a možnosti a zároveň nevyžadují významné dodatečné zdroje. Konkrétně jde o pětici následujících doporučení:

- 1) *Zaměstnanci VS ČR absolvují základní vzdělávání k restorativní justici*: Každý zaměstnanec by měl absolvovat vzdělávání alespoň o základech restorativní justice, jejích principů, technikách a přínosech. Vzdělávací modul by měl být dostupný novým i stávajícím zaměstnancům a umožňovat flexibilní studium. V současné době je restorativní justice součástí vzdělávání v Akademii VS ČR.
- 2) *Vedení věznice podporuje rozvoj restorativní justice*: Vedení by mělo podporovat restorativní přístupy a zapojovat se do jejich propagace a realizace, zabývat se dostupností prostředků i personálních kapacit.
- 3) *Odsouzení mají o možnostech restorativní justice základní informace*: Poskytnutí základních informačních materiálů a brožur o restorativní justici a jejích programech pro odsouzené jim dává přehled o možnostech, které tento

⁷ V rámci spolupráce vznikl také rozhovor, který je dostupný na webu IRJ (2020).

přístup nabízí – o možnostech nápravy ve vztahu k sobě, vlastní rodině, obětem či společnosti.

- 4) *Témata restorativní justice jsou zapojována do rozhovorů s odsouzenými:* Odborní zaměstnanci věznice – tedy sociální pracovníci, vychovatelé, psychologové, vychovatelé-terapeuti a speciální pedagogové –, stejně jako kaplani, mohou témata restorativní justice různými způsoby zapojovat do svých rozhovorů s odsouzenými. Pokládání restorativních otázek (viz níže) je možné i mimo rámec konkrétních restorativních programů a nevyžaduje žádné speciální podmínky.
- 5) *Dostupné restorativní programy jsou maximálně a smysluplně využívány:* Dostupné programy restorativní justice (v této chvíli především Building Bridges, Vnímám i Tebe, pilotní ReSet) by měly být využívány s pečlivou přípravou a promyšlenou návazností, vždy na základě dobrovolného souhlasu účastníků. Výběr odsouzených do restorativních programů probíhá na doporučení jednotlivých zaměstnanců věznice. Do vybraných částí programu mohou být přizváni zástupci vedení věznice nebo další zaměstnanci věznice.

Restorativní otázky

Jedna z těch nejpřirozenějších cest, které mohou pracovníci věznic stejně jako další profesionálové využít po řádné úvaze k načasování a kontextu, jsou tzv. restorativní otázky v rozhovoru s odsouzenými osobami (Masopust Šachová et al., 2024, s. 35). Obecně otázky vycházejí z principů restorativní justice a směřují především k přítomnosti, tedy prozkoumání dopadů trestné činnosti, a k budoucnosti, tj. k nalézání řešení (nápravy způsobené újmy), která jsou postavena na dohodě jednotlivých stran. Nabízíme příklad možných formulací:

- Popište, co se stalo (událost – trestný čin)?
- Jaké myšlenky a pocity ve vás trestný čin vyvolal?
- Cítíte vinu za to, co se stalo? Jakou míru odpovědnosti si připouštíte?

- Jak se cítíte nyní?
- Komu byla způsobena újma, jaká?
- Co víte o dopadech trestného činu na život oběti?
- Jak by se některé následky daly napravit?
- Co byste chtěl/a udělat, abyste napravit újmu či škodu, kterou jste způsobil?
- Co byste potřeboval/a, abyste se cítil/a lépe?
- Jak byste popsal/a svůj vztah s obětí/pachatelem před událostí a po ní?
- Co byste oběti/pachateli chtěli říct, na co byste se chtěli zeptat?
- Jaká je pro vás představa, že se setkáte s pachatelem/obětí?

Další aktivity IRJ k podpoře restorativních programů a program ReSet

V rámci výše zmiňované spolupráce odborníků Restorativní platformy byla opakovaně diskutována potřeba rozšíření restorativních programů do české praxe prostřednictvím nevládních neziskových organizací.⁸ V IRJ se proto v posledních letech soustředíme na rozvoj restorativních programů, a to především formou vzdělávání jejich realizátorů, tj. poskytovatelů služeb pro oběti a pachatele trestných činů, aktivního působení v oblasti advokační činnosti, jakož i nabídkou vlastního pilotního restorativního programu.

Vzdělávání realizátorů bylo provedeno v rámci projektu JUSTIN Erasmus+ (IRJ, n. d., a). Konkrétně jsme v květnu 2023 v partnerství se slovenským Ministerstvem spravedlnosti a praktiky z Belgie, Finska a Evropského fóra pro restorativní justici vyškolili první facilitátory restorativních setkání z řad nevládních organizací. Prvních šest českých facilitátorů bylo připraveno vést restorativní proces v případech závažné kriminality.

⁸ Přestože jsou takové služby již od roku 2013 zakotveny v zákoně o obětech trestných činů, rozvoj restorativních programů těmito organizacemi se doposud v podstatě nerozvinul. Existuje pro to množství důvodů od nedostatku zkušených odborníků pro poskytování restorativních programů a srozumitelná nabídka pro klienty i poskytovatele služeb obětem a pachatelům po problematické financování a jejich systémové zakotvení.

Z advokačních aktivit jmenujme uspořádání kulatého stolu k tématu systémového ukotvení poskytování restorativních programů, zajištění jejich kvality a financování. Akce s podtitulem „Právo každého na restorativní program“ se konala v listopadu 2024 ve spolupráci s Probační a mediační službou a pod záštitou náměstka ministra spravedlnosti (IRJ, 2024).

Restorativní program ReSet

Restorativní program ReSet vzešel ze společného zájmu IRJ a VS ČR na zavedení restorativního dialogu obětí a pachatelů do českých věznic (IRJ, n. d., b). Generální ředitel VS ČR v červenci 2023 odsouhlasil jeho pilotní podobu, která je realizována ve třech českých věznicích: Plzeň, Vlnařice a Liberec. V každé z nich byl určen koordinátor, který se zásadně podílel na výběru a přípravě odsouzených při vstupu do programu a organizování přípravných konzultací odsouzených s facilitátory programu i následných přímých restorativních setkání obětí s pachatelem ve věznicích. Součástí projektu bylo také zpracování *Manuálu pro koordinátory zapojených věznic*, který popisuje základní kritéria pro vstup odsouzených do programu a obsahuje konkrétní tipy, jak s odsouzenými o restorativních tématech mluvit i jak s nimi konzultovat konkrétní možné přínosy programu pro všechny zainteresované (pachatele, oběti i další osoby zasažené danou trestnou činností).

První vstupní konzultace s odsouzenými v pilotu proběhly na podzim 2023 (k dnešnímu dni se do programu zapojilo přes 50 odsouzených ze specializovaných i standardních oddílů pilotních věznic). Konzultací se účastnila vždy vedoucí programu za IRJ, dva facilitátoři, vězeňský koordinátor a odsouzený. Podrobně byly diskutovány podmínky a průběh programu, dále a především motivace odsouzeného ke spolupráci a jeho konkrétní potřeby včetně míry přijetí odpovědnosti za své jednání a jeho uvažování o nápravě. Současně jsme se zaměřili na možné přínosy pro oběť daného trestného činu, pozůstalé či další osoby zasažené trestným činem.

Tyto informace byly následně pracovníky programu vyhodnocovány. V případě shody záměrů odsouzeného a cílů projektu ReSet byla uzavřena písemná

dohoda o spolupráci. Poté byl individuálně připraven a odeslán dopis s nabídkou možné spolupráce pro oběti, pozůstalé či další osoby zasažené trestnou činností. Pokud reagovali pozitivně, byla domluvena úvodní konzultace facilitátorů s nimi a dále naplánován postup další spolupráce v programu směřující k možnému přímému či nepřímému restorativnímu setkání. V případě nesouhlasu oběti se vstupem do programu (či žádné reakce) byly s odsouzeným diskutovány další možnosti řešení následků jeho trestné činnosti, byl odkázán na další odborníky či konkrétní služby a spolupráce v rámci ReSetu byla ukončena.

Ač se u většiny případů nepodařilo navázat kontakt s obětí nebo dalšími, kteří byli trestnou činností zasaženi (adresa již nebyla aktuální, dopis se vrátil nebo byl bez reakce), samotné konzultace s facilitátory ReSetu měly podle odsouzených i koordinátorů pozitivní vliv na některé zúčastněné. Především si odsouzení uvědomili skutečné dopady své trestné činnosti na konkrétní osoby, došlo ke zvýšení citlivosti k možným potřebám obětí či reálnějšímu náhledu na možnosti nápravy způsobené újmy. Aktivita odsouzených v programu ReSet současně poskytuje důkaz o posunu v jejich uvažování o příčinách jejich trestné činnosti, a především o upřímné snaze řešit její konkrétní následky.

Cílem programu, jehož pilotní fáze končí 31. prosince 2024 a dále pokračuje v rozšířené podobě mimo věznice, je umožnit odsouzeným restorativní setkání v různé podobě či konkrétní restorativní dialog tváří v tvář. To může být a bývá náročné, vyžaduje to ze strany pachatele jistou míru sebenáhledu na následky jeho chování a opravdovou motivaci k jejich řešení i k pozitivní změně v jeho dalším životě. V souladu s tím koordinátor i vedoucí IRJ předem odsouzené informovali, že z jejich účasti v programu jim neplyne žádná výhoda v zacházení ve věznici nebo například při přípravě na podmíněné propuštění. Zamýšleným výstupem či cílem programu

není písemný dokument sloužící jako podklad pro rozhodování příslušných orgánů ve věci ani nutně písemná dohoda obou stran o náhradě škody či jiné nápravě.⁹

Nejčastějším důvodem odsouzených pro vstup do programu byla potřeba vyrovnat se s minulostí, obnovit narušené vztahy (pokud byly dříve s obětí navázány) nebo také postavit se čelem k dopadům trestné činnosti a pokusit se o konkrétní nápravu. ReSet se odsouzeným jeví jako bezpečná možnost, jak kontaktovat osoby zasažené jejich trestnou činností a zároveň prostorem pro odbornou podporu jejich snah o nápravu v souladu s restorativními principy.

Přes náročné podmínky kladené na sebereflexi a vhodnou motivaci měli odsouzení značný zájem o vstup do restorativního programu. Nicméně možnosti participace limitovaly určité faktory. Jedním ze vstupních kritérií byla skutečnost, že odsouzení mají k dispozici kontaktní adresu oběti (pozůstalých, dalších osob zasažených trestnou činností), na kterou jí nebo jim mohl koordinátor zaslat dopis s nabídkou spolupráce. Některé dopisy se pak vracely jako nedoručitelné a nebyly kapacity tyto kontakty dohledávat. Na množství dopisů oběti nereagovaly vůbec. Můžeme se tedy domnívat, že buď již bydlely na jiné adrese (kontaktovány byly většinou po delší době od odsouzení), nebo neměly o vstup do programu zájem. V několika případech oběti či pozůstalí reagovali s tím, že potřebovali pomoc především v době krátce po činu a vhodných služeb se jim nedostávalo od státu ani jinak, museli se se situací vyrovnat sami či s pomocí blízkých a nyní již věc považují za uzavřenou. Někteří oslovení reagovali tak, že nemají zájem o kontakt s odsouzeným v současné době, ale možná se na IRJ obrátí v budoucnu.

V případech, kdy osoby zasažené trestným činem měly o spolupráci zájem, následovala řada individuálních konzultací s nimi i pachateli, které byly zaměřeny na jejich současné potřeby související s vyrovnáním se s dopady trestného činu a vlivu na změny v životě. Dále jim byly doporučeny odborné služby. Konečně byla podrobně

⁹ Pokud by účastníci programu projevili zájem o písemné vypracování jejich vzájemné dohody o náhradě škody, facilitátoři by jim tuto službu zprostředkovali. Nicméně v průběhu pilotního programu taková potřeba nevyvstala.

připravována možná témata jejich vzájemného dialogu v rámci restorativního setkání a vlastní podoba tohoto setkání včetně zajištění bezpečného prostředí pro jejich vzájemné setkání. Do současné doby (prosinec 2024) byla uspořádána tři přímá restorativní setkání, po nich vždy následovaly ještě individuální konzultace s oběma stranami k reflexi celé spolupráce. Přínosy programu ReSet pro oběti (a také pozůstalé a další osoby zasažené trestnou činností) byly v rámci jednotlivých konzultací identifikovány tyto:

- Možnost vlastními slovy vypovědět svůj příběh v prostředí, kde její slova nejsou zpochybňována, ale naopak se jí dostává potřebného respektu a uznání, že to, co se jí stalo, nebylo správné;
- možnost konfrontovat pachatele s tím, jaký měl trestný čin dopad na její život;
- klást pachateli otázky, které jsou pro ni při vyrovnávání se s následky trestného činu důležité;
- formulovat své potřeby;
- zapojit se do řešení dané věci a hledat cesty k nápravě způsobené újmy.¹⁰

Pro ilustraci uvedme výpověď Ivany, která zazněla po restorativním setkání s pachatelem:

Měla jsem možnost mluvit o tom, jak se tím činem život můj a celé moje rodiny hrozně změnil. Do té doby (pozn. do restorativního setkání) jsme neměli čas ani klid o těchto věcech mluvit. Jak to mám já, jak to má každý z mé rodiny. Slyšela jsem jeho reakci, což bylo pro mě důležité. A to setkání, i když bylo hodně náročný, bylo pro mě vlastně úlevou...

Pro pachatele trestné činnosti byly zjištěny následující přínosy:

- Možnost přijmout odpovědnost za své chování;

¹⁰ Pojmenované přínosy jsou v souladu s obecnými poznatky o přínosech restorativních programů (viz Masopust Šachová et al., 2024, s. 30–33).

- existence prostoru omluvit se oběti či vyjádřit lítost, reagovat na otázky oběti;
- hledání cesty k nápravě způsobené újmy;
- aktivní zapojení se do řešení následků svého činu;
- nahlédnutí kořenů a důvodů, které ho k trestné činnosti dovedly;
- změna v zaběhlých způsobech chování a vlivech, které jej vedly k páchaní trestného činu.

Účastník Honza zkušenost s restorativním setkáním komentoval následovně:

Až ve spolupráci v rámci ReSetu mi došlo, jaký může mít taková věc důsledky a co jsem vlastně udělal. Jsem rád, že jsem se s ním mohl setkat, omluvit se, slyšet jeho verzi a jak to v životě má. Víím, že se budeme dál potkávat. Tohle setkání nám hodně pomohlo, aby to šlo.

V současné době je pilotní program ReSet evaluován Institutem pro kriminologii a sociální prevenci, dílčí výstupy budou známy v polovině roku 2025 a výstupní zpráva bude publikována na podzim roku 2025. Současně zkušenost prvních setkání obětí a odsouzených v českých věznicích vyhodnocuje sama VS ČR a uvažuje o další konkrétní podpoře restorativního přístupu do dalších věznic. Aktuálně připravujeme dvojreportáž s výpověďmi přímých účastníků a účastnic restorativního setkání, a to na podnět jedné z nich, jež vyjádřila přání dát vědět dalším lidem zasaženým dopady trestného činu o tom, jaké konkrétní přínosy pro ni restorativní dialog měl. Těšíme se na publikování počátkem roku 2025.

Závěr

Doporučení Rady Evropy o restorativní justici v trestních věcech poskytlo důležitý impuls k rozvoji restorativní spravedlnosti v oblasti české trestní politiky a justice včetně vězeňství. Pachatelova práce na porozumění příčinám trestné činnosti, možnostem řešení jejich dopadů a přijetí vnitřní odpovědnosti za způsobené jednání

je z restorativního pohledu klíčovým aspektem budování restorativní spravedlnosti v rámci výkonu trestu odnětí svobody.

V rámci činnosti IRJ a partnerů se snažíme potenciál restorativní justice využít konkrétními opatřeními, které umožňují budovat jak restorativní praxi ve smyslu celkového přístupu k výkonu trestu odnětí svobody, tak k dalšímu rozvoji restorativních programů uvnitř vězeňského prostředí. Implementace jednotlivých doporučení a dostupnost restorativních programů pro osoby ve výkonu trestu představují další důležitý krok na cestě k restorativnímu vězeňskému systému. K systému, který hledá cesty k tomu, aby čas vězně strávený ve vězení nebyl jen zkušeností odloučení od společnosti, ale též příležitostí k aktivní práci na sobě, díky které bude moci opustit věznici s výbavou v podobě funkčních nástrojů k pozitivním změnám ve vlastním životě.

LEA VAŇKÁTOVÁ je odbornou konzultantkou Institutu pro restorativní justici. Dlouhodobě se zabývá integrací restorativní praxe do českého prostředí především na úrovni vzdělávacích a osvětových aktivit pro širší i odbornou veřejnost. V současné době se věnuje také přímé podpoře realizace restorativního programu ReSet.

TEREZA ŘEHÁKOVÁ je ředitelkou programů v Institutu pro restorativní justici a vedoucí restorativního programu ReSet. Vedle vzdělávání odborníků v trestněprávní oblasti školí a následně metodicky vede nové facilitátory restorativních setkání z řad nevládních organizací a současně pracuje v přímé klientské restorativní praxi.

PETRA MASOPUST ŠACHOVÁ je předsedkyní Institutu pro restorativní justici, výzkumnou pracovnicí Právnické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a členkou výkonného výboru European Forum for Restorative Justice. V oblasti trestněprávní politiky je členkou Pracovní skupiny pro efektivní trestní justici na Úřadu vlády a členkou expertní skupiny pro oběti na Ministerstvu spravedlnosti.

Literatura

- Council of Europe. (2018). Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters. *Coe.int*. Dostupné na: <https://search.coe.int/cm?i=09000016808e35f3>.
- Council of Europe. (2021). Venice Declaration on the Role of Restorative Justice in Criminal Matters. *Coe.int*. Dostupné na: <https://rm.coe.int/venice-ministerial-declaration-eng-4-12-2021/1680a4df79>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (2020). Exkluzivní rozhovor s prof. Ivo Aertsenem o belgické zkušenosti se zaváděním restorativních principů ve vězení. *Restorativni-justice.cz*. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/zdroj/exkluzivni-videorozhovor-s-prof-ivo-aertsenem-o-belgicke-zkusenosti-sezavadenim-restorativnich-principu-ve-vezeni/>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (2021). *Česko restorativně. Strategie restorativní justice pro Českou republiku*. Praha: Institut pro restorativní justici. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/03/PROHLEDNOUT-STRATEGII-RJ-PRO-CR.pdf>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (2024). Česko restorativně: právo každého na restorativní program. *Restorativni-justice.cz*. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/cesko-restorativne-pravo-kazdeho-na-restorativni-program/>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (n. d., a). Justin Erasmus+. *Restorativni-justice.cz*. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/en/projects/justin-erasmus>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (n. d., b). Co je ReSet?. *Restorativni-justice.cz*. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/projekty/reset/>.
- IRJ (Institut restorativní justice). (n. d., c). Restorative Justice: Strategies for Change. *Restorativni-justice.cz*. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/projekty/rj-strategies-for-change>.
- Masopust Šachová, P., Řeháková, T., & Vaňkátová, L. (2024). *Příručka pro českou restorativní praxi*. Praha: Institut pro restorativní justici. Dostupné na:

<https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2024/03/Prirucka-pro-ceskou-restorativni-praxi.pdf>.

MVS (Mezinárodní vězeňské společenství). (n. d.). Building Bridges. *Mvs.cz*. Dostupné na: <https://mvs.cz/building-bridges/>.

PMS (Probační a mediační služba). (n. d.). Křehká šance II. *Pms.cz*. Dostupné na: <https://www.pmscr.cz/projekty/ukoncene/krehka-sance-ii/>.

Tomášek, J., Masopust Šachová, P., Řeháková, T., Tesarčíková, A., & Jiříčka, V. (2021). *Restorativní justice v českém vězeňství – zkušenosti a názory pracovníků Vězeňské služby ČR. Výzkumná zpráva – výsledky z dotazníkového šetření*. Praha: Institut pro restorativní justici. Dostupné na: <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/06/RJ-v-CESKEM-VEZENSTVI-dotaznikove-setreni.pdf>.

VS ČR (Vězeňská služba České republiky). (n. d.). Partnerské projekty: Volonté Czech. *Vscr.cz*. Dostupné na: <https://www.vscr.cz/sekce/volonte-czech>.

Vláda ČR. (2022). Programové prohlášení vlády. Praha: Vláda České republiky. Dostupné na: https://vlada.gov.cz/cz/programoveprohlaseni-vlady-193547/#spravedlnost_a_pravo.

O PROGRAMU RESET

ReSet nabízí bezpečný prostor pro facilitované setkání (osobně, online, nepřímo zprostředkovaně) lidí zasažených trest činem či obdobným jednáním (obětí, pachatelů, jejich blízkých), kterému předchází individuální přípravné konzultace s odborníky (facilitátory).

Restorativní setkání umožňuje jeho účastníkům vyrovnávat se s dopady a následky události, hledat cesty k obnově životní stability či zotavení se a současně podporuje přijetí odpovědnosti a nápravu způsobené újmy.

Bezplatně v důvěrném prostředí s podporou vyškolených odborníků.

Více konkrétních informací o programu ReSet a jeho průběhu najdete v našem letáku pro klienty.

ReSet restorativní program

INFORMACE PRO POSKYTOVATELE SLUŽEB OBĚTEM ČI PACHATELŮM
TRESTNÝCH ČINŮ A JEJICH BLÍZKÝM VČETNĚ KOMUNITY

MLUVÍ VÁŠ*VAŠE KLIENT*KA O POTŘEBĚ VYROVNÁNÍ SE S DOPADY TRESTNÉHO ČINU nebo obdobně zraňujícího jednání?

*Chci vědět, proč to udělal*a, co ho*ji k tomu vedlo. Rád bych vyjádřil svou lítost. Chci se omluvit.
Víš, jak moc mi ublížil*a? Trápí mě pocity viny a bezmoci. Chci své jednání odčinit, ale nevím jak.
Potřebuji zpátky získat kontrolu nad svým životem. Chci zaujmout aktivní roli v řešení situace.
Chci znovu najít ztracenou důvěru v sebe i v druhé. Co nastane, kdybychom se potkali znovu?
Můžu nějak změnit to, co si o mně myslí on*ona nebo okolí? Proč se to stalo zrovna mně?
Je možné, aby se náš vztah někdy ještě uzdravil?*

NABÍDNĚTE JIM ZAPOJENÍ DO RESTORATIVNÍHO PROGRAMU !